

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО МЕТОДИКА

Методий Първанов Кирилов

**Българският модернизъм в обучението по литература – културни контексти и
моделни на четене**

АВТОРЕФЕРАТ

надисертационния труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

Област на висшето образование: 1. Педагогически науки

Професионално направление: 1.3. Педагогика на обучението

(Методика на обучението по литература)

Научен ръководител: проф. д-р Владимир Атанасов

Научно жури:

1. Проф. д-р Владимир Атанасов – СУ „Св. Кл. Охридски“
2. Проф. д-р Адриана Симеонова-Дамянова – СУ „Св. Кл. Охридски“
3. Проф. д-р Антония Велкова-Гайдарджиева – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
4. Проф. д-р Радослав Радев – ВТУ ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
5. Доц. д-р Теменуга Тенева – ШУ „Епископ Константин Преславски“

София, 2021 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от научно жури на разширено заседание на Катедрата по Методика към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд **Българският модернизъм в обучението по литература – културни контексти и модели на четене** съдържа 192 страници, от които 180 са основен текст и 12 са библиография. Библиографията включва 243 източника, от които 123 критическа литература на български език, 5 на чужд език и 115 дидактическа литература. Списъкът на авторските публикации съдържа 3 заглавия.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. Увод	4
II. Основно съдържание на дисертационния труд	8
II.1 Литературният модернизъм – теоретични постановки и понятиен апарат	8
II. 2. Българският литературен модернизъм – критическо и образователно четене	12
II.3. Ключови модернистични образи в образователното четене и разработки на уроци.	32
III. Заключение.	37
III.1.Изводи	37
III.2. Научни приноси на дисертационното изследване	38
IV. Цитирана литература.	39
IV.1. Критическа литература на български език	39
IV.2. Критическа литература на чужд език	41
IV.3. Методическа литература	41
V. Списък на научните публикации по темата на дисертационния труд	43

I. УВОД

Темата на настоящия дисертационен трудеориентиранакъмбългарския литературен модернизъм, който не е бил предмет на специално дисертационно изследване в методическа перспектива. В изследването, насочено към спецификата и проблемите на българското училище, не се изолират едно от друго литературоведското и методическото познание. Но на преден план стои задачата да се конструират методически проекти за изучаване на творби от широкия спектър на българския литературен модернизъм.

Така зададената тема предполага анализ на критическа литература и конкретни учебни помагала. Всяка една от подчастите представя както критически, така и образователен прочит. Под критически се има предвид прочит на литературна критика в по-тесен смисъл и аналитично, селективно и съпоставително четене на литературни текстове в по-широк смисъл. За да се изпълни коректно тази задача, която изчерпва до голяма степен проучвателните дейности по дисертацията, сме се позовавали на български и чужди литературоведи. Български, защото темата е посветена на българския литературен модернизъм, и чужди, доколкото българският модернизъм се вписва в европейския. При подбора на авторите и съответната библиография сме включили:

- теоретици на модернизма – д-р Кръстю Кръстев, Димо Кьорчев, Иван Андрейчин;

- творците модернисти като критици, включвайки критическото дело на П.П. Славейков и Гео Милев;

- утвърдени български и чужди изследователи: Владимир Атанасов, Едвин Сугарев, Цветанка Атанасова, Бойко Пенчев, Атанас Илиев.

При подбора на текстовете, отнасящи се към образователния прочит, за да бъдат релевантни направените изводи, сме се старали да анализираме обширен емпиричен материал. Но тъй като образователната литература е значителна, подбираме библиографските единици по следните критерии:

- в жанрово отношение сме се спрели на христоматия, учебник и учебник христоматия, които са синхронни явления в образователния дискурс;

- ограничили сме се до учебници и христоматии, които са одобрени от Министерството на народното просвещение, Министерството на народната просвета, Министерството на образованието и науката (в зависимост от историческия контекст);

- изследвали сме критическа литература, в която са включени автори, определяни като модернисти, именно П. П. Славейков, П. К. Яворов, Димчо Дебелянов, Н. Лилиев, Емануил Попдимитров, Гео Милев;

- изследвали сме учебниците и христоматиите от пети, шести до единадесети и дванадесети клас, тъй като основно в тези класове се изучават българските модернисти.

При анализа на теоретичната и образователна литература сме се водили от принцип на обективност, последователност, научност.

Проследен е образователният прочит както в прогимназиален, така и в гимназиален, който с днешна дата според ЗПОУ е представен от два етапа. Отчетени са спецификите на различните етапи.

В увода изясняваме мотивацията за избор на темата, посочваме критериите за подбор на теоретична и образователна литература, както и обекта на изследването, предмета, целите, задачите, изследователските процедури, очакваните резултати.

Обектът на изследването е българският литературен модернизъм в учебното съдържание по литература: поетика, проблематика, мотиви.

Контекстите и моделите на четене принадлежат към предмета, тъй като проблематизират и полагат обекта в полето на изследователската оптика. В аспектите на наблюдението се откроява критическото четене на българския литературен модернизъм и преподаването му в средното училище, което е свързано с прилагането на различни методики във връзка с различните социокултурни условия, целите, които си поставя литературното образование, и тяхната промяна.

Цели на изследването:

- да се формулира образователно разбиране за българския литературен модернизъм с оглед на мястото му в културноисторическите движения на епохата;
- да се изяснят същността и поетиката на българския литературен модернизъм, влиянията и въздействието на естетическата традиция и социокултурната среда при изучаването му в средното училище;

- да се очертаят теоретичните и практическите рамки за преподаване на литературния модернизъм в средното училище днес и да се представят работещи и атрактивни съвременни методически варианти;
- да се предложат начини за оптимизиране на преподаването на литературното явление български литературен модернизъм.

Задачи на изследването:

- да се изясни явлението български литературен модернизъм и да се очертаят границите му;
- да се даде дефинитивна яснота на използваните в изследването понятия култура, текст, контекст;
- да се посочат акцентите от критическото и образователното четене на българския литературен модернизъм, които биха намерили продуктивно приложение при изграждането на нов методически дизайн;
- да се конструират примерни дизайни за уроци в средното училище, посветени на българския литературен модернизъм.

Методи на изследването:

Методите на изследването в труда са съобразени с обекта и предмета му, използвани са:

- компаративен метод;
- интертекстуален метод;
- контрастивен метод: за установяване на различията в представянето на модернизма в българското училище до преди Девети септември, по време на тоталитарния период, както и след 1989 г.;
- информационен метод, който осигурява прозрачност и проверка на използваните данни и резултати, които са представяни на конференции, в научни издания и пр.

Очаквани резултати:

- чрез анализ на критическото и образователното четене на българския литературен модернизъм ще се очертаят ключовите модернистични образи, които присъстват в учебните програми;

- в практически и теоретичен смисъл настоящето изследване ще изгради съвременен модел за прочит на българския литературен модернизъм в средното училище;
- изследването ще намери своето приложение сред учители и ученици, като ги ориентира в широкото понятие български литературен модернизъм и методите за неговото представяне в разработени проекти за уроци.

II. ОСНОВНА ЧАСТ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

II.1 Литературният модернизъм – теоретични постановки и понятиен апарат

В първата подглава на дисертацията, назована **Модернизъмът и модерността като понятия**, представяме същността, етапите, терминологичния апарат, влиянията на българския литературен модернизъм и изясняваме понятията култура, текст, контекст, културен контекст. Тъй като основната цел е да се формулира образователно разбиране за българския литературен модернизъм в обучението по литература през годините на Третата българска държава, сме ограничили броя на авторите, изследванията и теориите до най-общо представяне на критическия образ на модернизма за съответната епоха.

На първо място, са разгледани речниците, тъй като ни дават ясна дефиниция¹ и позволяват да се види кога за първи път в българската наука се появяват понятията *модерен*, *модернизъм* *модернист*². В първа глава те са анализирани в определен брой наши и чужди литературоведи. Подробно сме разгледали критични изследвания на Едвин Сугарев, Питър Чайлдс, Ан Форс, Ж. Лозада, Цветанка Атанасова, Ханс Роберт Яус, Фредерик, Джеймисън, Теодор Адорно.

В студията на Е. Сугарев са изяснени логично и мотивирано границите на модернизма, неговите периоди, причините, които го пораждат³.

Обръщаме внимание на изследователското дело на П. Чайлдс⁴, който сравнява модернизма с реализма, изтъквайки въвеждането на *белия стих*, символа, новите методи на писане в поезията и превеса на човешката субективност, перцепцията и емоцията в прозата.

Като се основава на изводите, направени от Питър Чайлдс, Ан Форс разглежда модернизма, в смисъла на понятие, белязано от социално-икономически, политически,

¹Фаулър, Р. Речник на съвременните литературни термини. София, 1993.

²Веселинов, Д., Ангелова, А. Речник на френските думи в българския език. Т. 4. София, 2016. с. 202-204.

³Сугарев, Е. За природата на модернизма. *Годишник на департамент „Нова българистика“ на Нов български университет* 2015- 2016, <http://ebox.nbu.bg/novabalgaristika15/view_lesson.php?id=12>

⁴ Childs, P. Modernism. 2019 – 2020. <<https://www.studocu.com/it/document/universita-degli-studi-di-napoli-orientale/letteratura-inglese-iii/riassunti/modernism-peter-childs/8709445/view>>

философски и технически промени. Модернизмът представлява нов начин на мислене в изкуството, свързан с откъсването от реализма на XIX в.⁵

Испанският учен Ж. Лозада⁶ разглежда етимологията на понятията *модерност* и *модернизъм*, осмисляйки ги като нееднозначни термини, чиито интерпретации зависят от възприетата гледна точка – тоест критиците могат да говорят за модернистично поведение и за модернистично движение, направлявало много литератури от края на XIX и началото на XX в. Според Лозада модернизмът на Бодлер, Достоевски или Уитман е резултат на някакъв упадък, трансформиран в изкуство.

Цветанка Атанасова припомня, че за мнозина *модернизъм* и *модерност* са взаимнозаменяеми понятия, но *модернизмът* понякога е натоварен с негативна окраска и това кара българските литературоведи в последните десетилетия да го заменят с *модерност*. Атанасова предлага да се разграничат двата термина, като под *модерност* разбира социокултурната ситуация, а под модернизъм – естетическото проявление на модерността⁷.

Според литературния историк и теоретик на рецептивната естетика Ханс Роберт Яус⁸ промяната в значението на *модерност* и *модернизъм* минава през три фази, три темпорални момента, категорично определяни като преход между епохи. Първият – *естетическата революция* на границата на немската класика и Романтизма, която около 1800 г. изпраща утвърдените образци на Античността в миналото и по този начин “освобождава” модернизма с неговата нова естетика. Вторият темпорален момент датира около 1850 г. с теорията на Бодлер за преходно красивото, както и с Флоберовата теория на фрагментираното възприятие. Третата времева фаза се отнася до прехода към модернизма, включващ Аполинер и кръга около него в първите години на XXв.⁹

⁵Fauré, A. Le modernisme. 08/11/2007 <<http://cle.ens-lyon.fr/anglais/litterature/les-dossiers-transversaux/theories-litteraires/le-modernisme>>

⁶Losada, J. M. Modernisme: Questions de théorie. // *Thèleme. Revista Complutense de Estudios Franceses*. Madrid 2005, 20, pp. 149-162.

⁷Атанасова, Ц. Художникът като критик. // *Критическото наследство на българския модернизъм. Как го четем сега. Т. IV*. София, 2011. с. 7-48.

⁸Jaus, H.R. Modernity and Literary Tradition. 2005 <<https://www.lit.auth.gr/sites/default/files>>.

⁹Яус, Х. Исторически опит и литературна херменевтика. София, 1998, с. 288.

Фредерик Джеймисън изяснява понятията, постулирайки *модерността* като нова историческа ситуация, *модернизацията* като процеса, а *модернизма* като реакция както на ситуацията, така и на процеса.¹⁰

И така, модернизмът има контакт с модерността, но същевременно застава и на дистанция от нея, като отхвърля традициите на откъсването, които носи модерността. Модерността е своеобразен превод на старото, тълкувана през призмата субект – творец и разбираана чрез своите херменевтични особености.

В следващата подглава (*Българският литературен модернизъм – същност, етапи, терминологичен апарат, влияния*) изясняваме същността, етапите, терминологичния апарат, влиянията на изследваното литературно явление.

На базата на проучената теоретична литература в настоящия труд приемаме границите на явлението **български литературен модернизъм**, очертани от края на XIX до края на 30-те години на XX в., които включват възникването и развитието на модернистичните кръгове и направления – от кръга „Мисъл“ през символизма и авангарда до т.нар. *септемврийска* литература и кръга „Стрелец“.

Приемаме тезата, че българският литературен модернизъм е комплекс от творчески кръгове, естетически концепции, отхвърлящи наративните функции на изкуството и налагащи максимална творческа свобода както по отношение на социума, така и по отношение на използваните художествени средства. И не на последно място – съгласяваме се с тезата, че българският литературен модернизъм е сложно и вътрешно противоречиво явление.

В работата се съгласяваме с идеята на Тончо Жечев¹¹ и Светлозар Игов¹² за трите етапа в развитието на модерните кръгове и направления в българската литература, а именно: естетически индивидуализъм, символизъм, експресионизъм. Тази идея до голяма степен се приема и от М. Кирова, според която кръгът „Мисъл“ се оказва първи етап, символизмът втори, а разнообразните „-изми“ на междувоенния период – трети етап на своеобразния български модернизъм¹³.

¹⁰ Джеймисън, Фр. Единствена модерност. София, 2005, с. 103.

¹¹ Игов, Св. История на българската литература. София, 1990.

¹² Жечев, Т. Въведение в изучаването на новата българска литература. София, 1990.

¹³ Кирова, М. Българска литература от Освобождението до Първата световна война. София, 2018. с. 17.

Обръщаме внимание, че българският модернизъм се оформя от взаимодействието на нашата литература с другите европейски литератури – френската и руската, но възприемаме категорично възгледите на Цв. Атанасова, която изтъква, че въпреки скритото влияние на други автори, чуждото е критически преосмислено и адаптирано към българската реалност.¹⁴

В последната подглава *Култура, текст, контекст, културен контекст* анализираме същността на изброените ключови за нашата работа понятия. Приемаме определението на Богдан Богданов, че **култура е цялата човешка обществена среда, чието основно проявление е общуването като предаване на информация, обмяна на опит и порождаване на ситуации на осмисляне**. Културата е **система от културни институции и институционализирани събития в едно протичащо културно време, в което тези събития се редуват**.¹⁵

Българският литературен модернизъм съществува в определени идеологически рамки, които трябва да се имат предвид при изучаването и преподаването му. Припомняме, че критиката, посветена на изследваното литературно течение, работи с определени теоретични постановки, отнасящи се до същността на явлениято, неговите характеристики, аспекти и дискурси. От гледна точка на самия текст приемаме определението, дадено от Лотман, в което **текстът е мислен като кодиран по презумция и нуждаещ се от реконструиране**¹⁶.

В изследването разграничаваме: **исторически контекст, биографичен контекст, естетически контекст, идеологически контекст; политически контекст**. Всички изброени контексти биха могли да бъдат мислени като един общ културен контекст. В работата се основаваме на схващането на Б. Малиновски, според когото културният контекст е вид действителност, отнасяща се до вярванията, ценностите, практиките на културното случване¹⁷.

¹⁴Атанасова, Ц. Художникът като критик. // *Критическото наследство на българския модернизъм. Как го четем сега*. Т. IV. София, 2011. с. 7-48.

¹⁵Богданов, Б. Текст, говорене и разбиране. Есета. Пловдив, 2014, с.101.

¹⁶Лотман, Ю. Поетика. Типология на културата. София, 1990.

¹⁷Allen, V. Understanding the Cultural Context. // *The Modern Language Journal*, 1969, 53, pp. 324 – 326.

В нашето разбиране средата, в която се случват модернистичните търсения, е културен контекст. А прочитите (моделите на четене) имат два аспекта: критичен и образователен.

II.2. Във втора глава от дисертацията – *Българският литературен модернизъм – критическо и образователно четене* – се проследява критическото и образователното четене на българския литературен модернизъм. Критическото четене, макар и възприемано като предхождащо образователното, съществува и в паралел с него. Затова в нашата работа са анализирани и двата вида прочити. За по-голяма яснота сме обособили няколко периода: от Освобождението на България до края Първата световна война, от края на Първата световна война до 9.IX.1944 г., през епохата на тоталитаризма(9.IX. 1944 – 10. XI. 1989) и след 10. XI. 1989 г. до наши дни, следвайки историческото развитие на България.

Започваме с подглавата *Българският литературен модернизъм за периода от Освобождението до края на Първата световна война – критическо четене*. С основание отбелязваме, че литературнокритическата гледна точка за модернизма през първото десетилетие на ХХ в. е формулирана най-ясно в някои критически текстове на д-р Кръстю Кръстев, който превръща литературната критика в институция. Специално внимание отделяме на текстовете „За тенденцията и тенденциозната литература”¹⁸ (1903) и „Млади и стари”¹⁹ (1907). Първият текст обхваща естетическите модели, психологията на творчеството, проследява неудовлетвореността от родните реалии и осмисля търсенето на удовлетворение в перспективата на световната литература. В книгата „Млади и стари” д-р Кръстев си поставя като първостепенна задача *да подготви духовете* за епохата на модернизма в българската литература и за ценене на истинското изкуство.

Идеите на д-р Кръстев са възприети и от други критици. Един от тях е Димо Кьорчев. В своето есе „Тъгите ни”²⁰ той преосмисля ключови концепти като **родина** и **душа, мислене и творчество**, позиционирани в една нова концептуална парадигма.

¹⁸Кръстев, К. За тенденциите и тенденциозната литература. // *Култура и критика*. Ч. II: Електронно списание *LiterNet*, 2002 <<https://litenet.bg/publish5/d-rkkrystev/tendenciata.htm>>.

¹⁹Кръстев, К. Млади и стари. Критически очерки върху днешната българска литература. // *Словото*, 1999-2021, <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=308&WorkID=11390&Level=1>>.

²⁰Кьорчев, Д.Тъгите ни. *Електронно списание LiterNet*, 2002<<https://litenet.bg/publish5/dkiorchev/tygite.htm>>.

Анализираме още естетическата програма на И. Андрейчин, която е отпечатана в първи брой на списанието „Из нов път“ под наименованието „Литературен манифест“²¹. Статиите на Андрейчин дефинират основни понятия като *декадентство*, *символизъм*, *алегория*, *символ*, *синтез*, *внушение* и др. В това се състои и неговият основен принос в критическата литература, посветена на българския литературен модернизъм.

Прпомняме, че този период завършва с трагични за България събития – избухват три войни: Балканската, Междусъюзническата и Първата световна. Те се отразяват неблагоприятно върху културния живот. Узаконява се военната цензура, което води до ограничаването на свободната мисъл и гласност.

На базата на анализирания теоретическа литература могат да бъдат направени следните **изводи**:

1. Литературната мисъл от разглеждания период отразява до голяма степен историческия контекст – България, след дълъг периеод от време, е възстановена като държава, за няколко десетилетия успява да реализира Съединението, да го защити чрез победоносна война, да обяви независимост, да отбележи стопански и културен възход. В културно и историческо отношение малкото княжество е изостанало, но културните дейци полагат усилия да доближат България до постиженията на тогавашния културен свят. В този контекст появата на *младите* е логична и навременна, както е логично и противопоставянето им срещу старата традиция, за да положат основите на своя българска модернистична литература.

2. Макар че по думите на Михаил Василев²² началото на българската литературна критика може да се търси още през Възраждането с появата на статии като Петко-Славейковата²³ „Книгите и вестниците имат душа”, с текстовете на д-р Кръстев литературната критика се превръща в институция.

3. Появата на темата за родината и сред българските модернисти е логична, тъй като това е времето, когато целият политически живот е ориентиран към идеала за

²¹Андрейчин, Ив. Из нов път (Литературен манифест). // *Критическото наследство на българския модернизъм*. Т. I, София, 2009, с. 123.

²²Василев, М. Въведение в историята на литературната наука. Учебник за студентите от Югозападния университет Неофит Рилски – Благоевград. Ч. 2. Благоевград, 1992.

²³Славейков, П. Р. Книгите и вестниците имат душа. <<https://www.razberi.info>>

национално обединение. Пряко идеята за обединение не присъства в творчеството на българските модернисти, но Димчо Дебелянов се записва доброволец и дава живота си в името на този идеал, а П. К. Яворов челпи дъхновение от четническото дело в Македония.

По-нататък дисертационният труд продължава с подглава *Българският литературен модернизъм от Освобождението до края на Първата световна война – образователно четене*. В нея са анализирани одобрените от Министерството на просвещението учебни пособия по литература: христоматии, първият учебник по история на българската литература, учебник по литература и учебник по методика. Анализът на методическата литература протича в следната последователност: подбират се необходимите библиографски единици, проследява се кои автори модернисти с кои творби присъстват в съответното помагало, отбелязва се какви допълнителни методически инструменти съдържат урочните единици – портрети, биографии, въпроси и задачи, теоретични разработки, засягащи литературната история и теория. На базата на анализиранията помагала са формулирани следните **изводи**:

1. През този период в образователното четене преобладава реалистичната проблематика, доказателство за това е подборът на текстове в христоматиите.

2. „Неразделни“, макар и тълкувана като фолклорна, е първата модернистична творба, отразена в учебното съдържание в **Христоматията по българска литература на Ив. Церов**²⁴. Тенденцията за тълкуване на модернистични творби като реалистични, патриотични или фолклорни се запазва и в началото на новия век.

3. През 1905 година в **Христоматията за втори клас**²⁵ има предговор от съставителя Ив. Пеев, в който са описани целите на учебното помагало с оглед на обучението не само по български език и литература, но и частично по останалите предмети. Този предговор е своеобразен методически ключ, насочващ към целите и задачите на учебния процес.

4. През 1906 година е отпечатана Кратка теория на прозата и поезията за II клас на мъжките и девически гимназии, с автор на Божан Ангелов²⁶. В помагалото са дадени

²⁴**Церов, Ив. П.** Христоматия по българска литература в две части: устна и писмена българска словесност. Варна, 1901.

²⁵**Пеев, И.** Христоматия за втори клас. Пловдив, 1905.

²⁶**Ангелов, Б.** Кратка теория на прозата и поезията за II клас на мъжките и девически гимназии. Пловдив, 1906.

основни елементи, изграждащи теория на прозата и теория на поезията, обърнато е внимание на естетическите категории и основните литературни жанрове.

5. В раздела „Критика“²⁷ на същиято помагало е представен текст от д-р Кръстев за Пенчо Славейков. Произведения като „Fis – Dur“ („Cismoll“), „Успокоения“, „Микел Анжело“ са оценени високо от критика. Образността на творбите е разчетена чрез символите на скръбта, образите на нощта и мрака, диалектиката на човешката душа, които по-късно ще бъдат определени като част от модернистичната символика.

6. В помагалото на Б. Ангелов²⁸ е анализирана идилията „Ръка“ на П. Ю. Тодоров, като е акцентирано върху нейната жанрова характеристика. По-късно идилията на П. Ю. Тодоров ще бъдат класифицирани като модернистичен еталон.

7. В **Христоматията за втори клас на Иван Дорев**²⁹ от 1911 г. са разграничени няколко смислови ядра в творчеството на П. Славейков, като в едно от тях са обособени творби, споделящи модернистичната естетика („Fis – Dur“ („Cismoll“), „Успокоения“, „Сърце на сърцата“, „Микел Анжело“, „Сянката на Свръхчовека“).

При образователното четене от това време се откриват предимно христоматии и един учебник по стилистика, с преобладаваща реалистична проблематика, а образци на модернистични творби се тълкуват като фолклорни. С други думи, образователното четене *изостава* от критическото. Макар че до появата на първия учебник по методика минават още десетилетия, в предговора на **Христоматията за втори клас, с автор Ив. Пеев** (1905) са описани целите и задачите на учебния процес. Година по-късно се появява учебник, който запознава учениците от младата българска държава с основните елементи на литературната теория³⁰.

Първата част на следващата подглава *Българският литературен модернизъм от края на Първата световна война до 9. IX. 1944 г. – критическо четене* анализира основни критически разработки, посветени на българския литературен модернизъм във време, когато първите негови представители вече не са сред живите – П. П. Славейков умира в Италия, Димчо Дебелянов загива през Първата световна война, П. К. Яворов се самоубива.

²⁷Пак там.

²⁸Пак там.

²⁹Дорев, И. Христоматия за втори клас. София, 1911.

³⁰Ангелов, Б. Кратка теория на прозата и поезията за II клас на мъжките и девически гимназии. Пловдив, 1912.

През 20-те години на XX век символизмът и експресионизмът се налагат като самостоятелни естетически явления. Един от най-големите защитници на българския символизъм е редакторът на „Хиперион“ Иван Радославов. Лявоориентираната критика от това време възприема емблемата на българския модернизъм Яворов само с патриотичната проблематика, а модерното е обявено за упадъчно.

След символизма критическата литература се фокусира върху експресионизма, чиято трибуна е списание „Вezni“ (1919 – 1922), където културните модели на Вазов и Пенчо Славейков вече не са актуални. Символизмът и експресионизмът постепенно успяват да се наложат като самостоятелни естетически явления. Поезията на експресионистите от 20-те години е отказ от символизма и обръщане към родното, към материалното като антипод на самоцелната поезия.

През тридесетте години на XX в. понятието *български литературен модернизъм*, не е широко застъпено в критическите прочити. В статията „Поети на смирението“³¹ от Владимир Василев по косвен начин Яворов и Траянов се утвърждават като индивидуалисти, творещи поезия в парадигмата на модерността с характерните за нея мотиви за разрушение, безнадеждност, раздвоение и др.

Георги Бакалов отрича Яворовата поезия, без да отчита факта, че дори в творбите, посветени на селото („Градушка“), и тези с патриотична проблематика („Заточеници“), се усеща модернистичното Яворово прозрение за вечното зло, покосената надежда и изгубения рай. Бакалов критикува и творчеството на Гео Милев, твърдейки че в него липсва пролетарска дисциплина и целесъзнателност. Тази оценка обаче се оказва своеобразно одобряване на модерното в творчеството на Гео Милев. Благодарение на краткия критически анализ могат да бъдат направени следните изводи.

1. През разгледания период присъстват представители от трите етапа на българския литературен модернизъм: Пенчо Славейков (естетически индивидуализъм), Яворов (средищна фигура, представител както на естетическия индивидуализъм, така и на символизма), Гео Милев (експресионизъм).

2. Създава се контекст на преоценка, като във фокуса ѝ попадат Пенчо Славейков и Яворов, както и поетите символисти.

³¹Василев, В. Поети на смирението. // *Златороз*, 1936, 9–10.

3. Критиците разглеждат литературата и в сравнителен план с предходния период. Далчев обръща внимание на художествената роля на текста.

4. Критиката говори вече за *нов художествен реализъм*, който след време ще се превърне в социалистически реализъм и ще предопредели развитието на литературата за десетилетия напред.

Втората част на подглавата, *Българският литературен модернизъм от края на Първата световна война до 9. IX. 1944 г. – образователно четене*, се характеризира с издаването на голямо количество образователна литература. Автори на помагалата са учители, университетски преподаватели, писатели. В дисертационния труд сме разгледали около двадесет учебни помагала от този период. Проследяваме с кои творби са включени авторите модернисти. Наред с Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Димчо Дебелянов, П. Ю Тодоров, авторите на христоматиите и учебниците, в унисон с новите явления, публикуват произведения на Гео Милев, Теодор Траянов, Христо Ясенев, Емануил Попдимитров.

Обърнато е внимание на структурата на учебното съдържание в помагалата, например в **Христоматията за I гимназиален клас на Божан Ангелов**³² учебното съдържание е композирано в два дяла: проза и поезия, т.е. базира се на жанрова особеност, докато в **Христоматията със стилистика за IV клас на реалните училища**³³ събраните произведения са групирани въз основа на идеята, която носят. Така Христоматията съдържа следните раздели: *Увод, Семейство, Околна среда, Родина, Природа и Стилистика*. Обръщаме внимание как се разширява методическият инструментариум. На базата на тези наблюдения правим следните изводи:

1. Периодът между войните се характеризира с голям брой отпечатани помагала: многократно издавани христоматии, учебник по литература и учебник по методика. Именно това е времето, когато се появява първият опит за помагало по методика³⁴. Оттук следва, че специалистите са осъзнали необходимостта от тясно специализирана литература, която да подпомага учителите.

2. След натрупването на многобройната критическа (вж. по-горе) и учебна литература се появяват учебните материали по методика. Дошъл е моментът, когато

³²Ангелов, Б. Христоматия за I гимназиален клас, второ преработено издание. Пловдив, 1919.

³³Дорев, И. Христоматия със стилистика за IV клас на реалните училища. София, 1922.

³⁴Хаджов, Ив. Методика на обучението по български език (бележки). София, 1941.

преподаването по литература може да бъде управляем процес, а не да зависи само от ентузиазма на учителя.

3. През периода между войните се появява учебник, който е структуриран по съвременен принцип, снабден е с актуален методически апарат, съдържащ не само художествени текстове³⁵.

4. Самите христоматии изживяват развитие – в първите произведенията са групирани според жанровата принадлежност – *поезия : проза*. На по-късен етап учебното съдържание е структурирано като в съвременен учебник по литература – художествените текстове са организирани по раздели: *Семейство, Околна среда, Родина, Природа*. Христоматиите са обогатени с портрети на авторите, биографии, а понякога и критическа литература. Включени са въпроси, които са методически инструмент към художествения текст.

5. При анализа на текстовете все още не се прави разлика между творец и лирически аз.

6. От историческа гледна точка периодът между войните е гранично време, в което литературната критика е политизирана, но в учебниците политическата линия е по-слабо застъпена. Това е от важно значение, тъй като авторите на учебници запазват необременено съзнанието на българския ученик.

Първата част на следващата подглава - *Българският литературен модернизъм през епохата на тоталитаризма (1944 – 1989 г.) – критическо четене*, проследява основните тенденции в критическата литература от времето на тоталитаризма. В началото на периода е направена кратка характеристика на културноисторическия контекст. Отбелязано е, че тези 45 години не са хомогенна епоха. След събитията от септември 1944 г. литературата се променя и все повече се политизира, но може да се отграничат две фази.

Първата фаза, датирана условно от 1944 до 1946 година, напомня на времето отпреди 09. IX. 1944 г. с наличието на конкуренция на методи, тенденции и стилови течения. Все още съществува опозиционен периодичен печат в лицето на сп. „Изкуство” с редактор Константин Константинов и сп. „Балкански преглед” с редактор Константин Петканов. Това е период на апогей на литературната критика в лицето на: Пантелей Зарев,

³⁵Мирчев, Д. Учебник по литература за осми клас. Плевен, 1922.

Пенчо Данчев, Стоян Каролев, Богомил Райнов. Критиците имат основна задача: да елиминират опозицията и да конструират новия канон.

През следващия период, датиран условно от 1947 г. до 1956 г., се налага пълна доминация на социалистическия реализъм. България вече е Народна република. Утвърждава се един-единствен метод на художествено изображение, който отговаря на идеологическите нагласи на управляващата партия. Обективно това е време на цензура³⁶, спират да се издават редица чуждастранни (Съмърсет Моам, Андре Мороа) и български автори (Георги Константинов, Димитър Талев, Трифон Кунев). Изключват се 29 членове от Съюза на писателите, сред които са Симеон Радев, Фани Мутафова, Михаил Арнаудов и др. С петия конгрес на социалистическата партия от 1948 г. социалистическият реализъм се превръща в основен метод на художественото творчество. Тоталитарната държава го налага, използвайки нелитературни средства, слага се акцент върху идейно-политическата надеждност на автора.

В училище при разработването на всяка една урочна единица учителят е длъжен наред с обучителните и възпитателните цели да следва и идейни. От обучението по литературата се очаква да формира социалистически тип личност, подборът на произведенията е много строг. Учениците получават дълги списъци със задължителна литература, които включват Марко Марчевски, Ст. Ц. Даскалов и др.³⁷

С наложената партийност от втората половина на 40-те и първата половина на 50-те години на ХХ в. се преосмисля историческото развитие в българската литература, което води до отхвърлянето на Вазов, отричането на индивидуализма на Пенчо Славейков и Яворов, обявяването на символизма за упадъчен.

В годините след Априлския пленум (1956) настъпва промяна. Реабилитират се големите имена на литературната класика, но с условието, че в творчеството им трябва да се открие *реалистичното и критичното, демократичното, народностното* начало.

Вазов отново се приема като реалист, творчеството на Славейков и Яворов се разделя на реалистично и индивидуалистично, а символистът Дебелянов се подлага на тълкувателски манипулации. Цялата литература постепенно става *наша*.

³⁶Бенбасат, А. Цензурата върху книгата. *Електронно списание LiterNet*, 19.03.2005 <https://liternet.bg/publish14/a_benbasat/cenzurata.htm>

³⁷Вж. по-подробно Янев, В. Минало (не)забравимо (Ново въведение в социалистическия реализъм) *Електронно списание LiterNet*, 07.10.2004 <https://liternet.bg/publish13/v_ianev/minalo.htm>

Втората половина на 50-те години политическата конюнктура оказва натиск върху творческата свобода, автори, които се отклоняват от принципите на социалистическия реализъм са обявявани за декаденти, но макар и дискретно, се наблюдава завръщане към интимноличното. Има тенденция за възстановяване на статута на поетическото слово. Много поети настояват за обогатяване на тематичния регистър и откриване на нови изразни средства. В сп. „Септември” се разгръща широка дискусия по темата. Но реална промяна в изразните стратегии и стила се реализира едва през 60-те г. при **Априлското поколение**.

Литературният контекст, очертаващ българския литературен модернизъм през 60-те години, се характеризира с факта, че отново в литературния канон са върнати Яворов, Дебелянов, Ясенов и Лилиев, като обяснението за тяхната реабилитация се търси в бедния им произход, политическата им позиция и чак след това в характера на творчеството им. Въпреки своеобразната реабилитация на тези автори, през този период те не са обвързвани със символизма, а и литературната критика не издава нищо за това литературно направление, което все пак продължава да съществува. Според Йордан Ефтимов символизмът през 60-те години е разпознаваем в поезията на Иван Хаджихристов и Иван Мирчев.³⁸

Една част от критиците продължават да бъдат враждебни към модернизма. Димитър Аврамов в монографията си „Естетика на модерното изкуство“³⁹ се обявява срещу крайните форми на индивидуализъм и субективизъм в изкуството, които в естетически аспект противоречат на самото изкуство, а в идеологически план водят до превръщане на модернизма в изкуство на буржоазията.

В този исторически контекст разглеждаме още **Антология на българската литература**⁴⁰(1969), в която Пенчо Славейков е представен с философските си поеми – „Cis moll“ и „Сърце на сърцата“, а от Яворовата поезия са поместени „Нощ“, „Песен на песента ми“ и „Месалина“, които са емблематични за целия български модернизъм. Обръщаме внимание още на присъствието на българския литературен модернизъм в

³⁸Ефтимов, Й. Поетика на съгласието и несъгласието. София, 2013.

³⁹Аврамов, Д., Естетика на модерното изкуство. София, 1969.

⁴⁰Милев, Г. Антология на българската поезия. София, 1969.

критическото наследство на Стоян Каролев, който през 70-те години на ХХ в. изследва противоречивия характер на Славейковото творчество.

През 80-те години Стоян Илиев издава книгата „Пътищата на българските символисти“⁴¹, в която ревизира основните понятия на символизма. Концептуално осмисляне на естетическото явление прави Розалия Ликова в „Проблеми на българския символизъм“⁴² (1985г.).

Българския литературен модернизъм е анализиран и в критическите текстове на Никола Георгиев, който търси истинската същност на поетическото дело чрез анализ на вътрешната структура на съставлящите го текстове, в борбата и противопоставянето на мотивите, използваните художествени похвати, композиционната организация⁴³. Никола Георгиев открива раздвоеността на Яворовата лирика във вътрешното противопоставяне на художествената организация на отделни творби – едните монолитни и целенасочени, другите – вътрешно разколебани, пълни с множество съмнения и парадокси.

Творческото дело на Яворов привлича вниманието и на М. Неделчев, който в края на 80-те години изяснява връзката между социалното битие на Яворовото поетическо творчество и специфичния образ на поетическата личност на поета. Според критика е налице синхрон между образа на поета, творчеството, биографията и социалното битие, което поражда нови интерпретации на по-високо равнище.⁴⁴

В критическата оптика попада и Димчо Дебелянов в изследването на Валентина Радинска, което се явява първата модерна критическа рефлексия за Дебелянов. Авторката свързва отвлечените чисто символистични произведения на лирика с неговия вътрешен свят, с биографичните мотиви в поезията му, с начина му на преживяване на жизнените ситуации, изобщо с целия нравствен мир на Дебелянов⁴⁵.

Реабилитацията на българския модернизъм няма да е пълна без критическите анализи на Е. Сугарев. Той отбелязва, че критиката вече е изживяла своята „детска

⁴¹Илиев, С. Пътищата на българските символисти. София, 1981.

⁴²Ликова, Р. Проблеми на българския символизъм, София, 1985.

⁴³Георгиев, Н. Раздвоеният и единният Яворов. // *Яворов – раздвоеният и единният*. София, 1980.

⁴⁴Неделчев, М. Личности на българската литература. София, 1999, с.83.

⁴⁵Радинска, В. Димчо Дебелянов и Повелителят на вълците. София, 2012, с. 66.

болест“ и схваща литературата като процес, в който модернизмът е закономерно явление⁴⁶.

За разчитането на българския модернизъм през този период сме се позовали и на преиздавания многократно *Речник на литературните термини*⁴⁷. В него разглежданото литературно направление е представено като буржоазно и упадъчно, но се признава приноса на българските модернисти за обогатяването на нашата литература. На базата на анализирания критическа литература достигаме до следните **изводи**:

1. През епохата на тоталитаризма литературният живот е пряко зависим от обществено-политическата ситуация. Тази зависимост не настъпва веднага - през първите години литературният живот напомня на този отпреди 9. IX. 1944 г.

2. Господстващо литературно течение е социалистическият реализъм. Методът на художествено изображение трябва да отговаря на идеологическите нагласи на управляващата партия. Периодът се характеризира с наличие на цензура. Съществува пряко вмешателство върху творбите на някои писатели и поети, например случаят „Тютюн“, а също и репресии като изключването на редица писатели от СБП.

3. Литературният живот е изолиран от западноевропейския и е под съветско влияние.

4. Поетите модернисти в антолигиите са представени оскъдно и с акцент върху техните фолклорни (П. П. Славейков) и социални творби (Яворов).

5. Самият модернизъм е представен като чуждо, упадъчно явление, предписанието е символистите да се четат от гледна точка на техния реализъм.

6. Постепенно се правят опити за възстановяване на многоликостта на поетическото слово и откриване на нови изразни средства (Априлското поколение).

7. В по-късните години на тоталитарно управление е налице процес на реабилитиране на модернизма и модернистите, като през 80-години излизат критически разработки, които доказват, че модернизмът не е случайно и привнесено явление, а закономерност, продукт, съдържащ значими произведения на българската литература.

⁴⁶Сугарев, Е. Българският експресионизъм. София, 1988, с. 4.

⁴⁷Георгиев, Г., Джамбазки, Хр., Ницолов, Л. Спасов, С. Речник на литературните термини. София, 1968.1969, 1973, 1978, 1980.

8. Наблюдава се интересен феномен у М. Арнаудов, който през 30-те години отрича Славейков, а в края на 80-те години, в духа на времето, оценява високо силата на неговата рефлексия и ум.

Втората част на втората подглава, *Българският литературен модернизъм през епохата на тоталитаризма (1944 – 1989 г.) – образователно четене*, разглежда образователното четене по времето на тоталитаризма. Логично за епохата образователният модел на четене е свързан с критическия, но не го преповтаря, а го преосмисля. Литературата в учебниците е идеологизирана и подчинена на културноисторическия контекст. Това личи и от някои въпроси след произведенията *Как е защитен днес трудът в ТКЗС при градушка?*⁴⁸ През този период са издадени немалко христоматии и учебници, които изпълняват една и съща методическа цел, работят синхронно в обучението по литература и представляват съпоставими елементи на литературнообразователния дискурс.

Проследили сме присъствието на българските модернисти в одобрените от Министерството на образованието учебни помагала. Авторските колективи са разноородни, някои учебници са съставени от литературни критици (*Български език и литература за VII клас*⁴⁹), като помагалото се доближава до съвременната ни представа за учебник, благодарение на своя разширен методически апарат, дава се информация за литературните жанрове, правят се опити за интертекстуалност.

Авторите представят, доколкото е възможно, явлението български модернизъм. За авторските колективи от следващите десетилетия е характерно писането на учебник по задание и с министерска заповед. Така учебниците на авторите И. Котова и М. Матеева държат „монопол“, който се запазва дори и след промените от 1989⁵⁰ г. Анализирайки учебните помагала от тази епоха, можем да открийм следните **изводи**:

1. Учебните пособия са с разширен методически апарат. Дава се информация за литературните жанрове, представя се явлението български литературен модернизъм,

⁴⁸Тодорова, З., Димитрова, Н. Димова, Б. Христоматия. Учебник за седми клас на средните политехнически училища. София, 1960.

⁴⁹Николов, М., Георгиев, Е., Цанев, Г., Минков, Цв. Български език и литература за VII клас на гимназиите. София, 1945.

⁵⁰Герджикова, М. За учебниците по литература в средното образование. Електронно списание, LiterNet, 29.11.2001, № 11 (24) <<https://liternet.bg/publish2/mgerdzhikova/uchebnici.htm>>

посочва се влиянието на историческия и културния контекст. Налице е нов методически похват на оценка на творчеството чрез вписване във времевата рамка, описана от съвременниците на писателите и поетите. Като синхронни явления, имащи една и съща методическа цел, присъстват христоматията и учебникът.

2. Появява се нов жанр в методическата литература – *учебник-христоматия*. През 1967 г. излиза **Христоматия учебник за седми клас**⁵¹(1967).

3. В учебната литература, за разлика от критическата и антологиите, поетите модернисти са по-изчерпателно представени. Различните авторски колективи правят не само количествено различен подбор – кои поети модернисти да бъдат включени и кои не, но и качествено: различно тълкуване, което е белег за неединно учебно съдържание. Например в **Български език и литература за VII клас** от 1945 г. П. П. Славейков е представен като индивидуалист⁵², докато в **Христоматията по български език и литература за X клас на общообразователните училища** от 1952 г. на **Велчев, В**⁵³ и **колектив** Лиливев и символистите напълно отсъстват.

4. Анализираният период се откроява с модернизиране на критическите тези и критическия език, което означава, че учебната литература не следва сляпо канона, наследен от критиката, а го разчупва, прекроява и моделира.

Първата част на последната подглава, *Българският литературен модернизъм след 1989 г. до наши дни – критическо четене*, започва с представяне на културноисторическия контекст. Отчита се ролята на обществени промени след 1989 г. – смяната на икономическата и политическата система води до нов културен контекст, в който се борят и утвърждават нови духовни и естетически ценности. Настъпва времето на преход към демокрация и пазарна икономика в България. Наред с нарастващата свобода, включително свободата на лична инициатива, се извършва бавна трансформация на тоталитарната политическа власт в икономическа.

Не е напълно изяснено дали периодът на прехода до момента е завършил, но последиците от този преход са налице: населението на страната намалява с 1.8 млн.

⁵¹Тодорова, З., Н. Димитрова, Б. Димова. Христоматия-учебник за седми клас на общообразователните и трудово-политехнически училища, София, 1967.

⁵²Николов, М. Георгиев, Е., Цанев, Г., Минков, Ц. Български език и литература за VII клас на гимназиите. София, 1945.

⁵³Велчев, В., Симеон, Р., Цанев, Г. Стоянов, С. Христоматия по български език и литература за X клас на общообразователните училища. София, 1952.

поради болести, смъртност и емиграция, а жизненият стандарт за две десетилетия пада. От началото на 90-те години на XX век се развива „организираната престъпност“, а корупцията продължава да бъде проблем за развитието на обществото. Метафорично промените от последните десетилетия са отразени в разказа „Обувки“ на Здравка Евтимова. В повествователна структура на текста изпъква символиката на синьото и червеното⁵⁴.

Анализирайки прехода от близкото минало, се позоваваме и на И. Знеполски, който обобщава, че сегашното общество постоянно се изменя, а българският преход се характеризира с психологическа незавършеност. Голяма част от хората не са се адаптирали или се адаптират бавно и трудно към новите условия. Съзнанието се оказва най-консервативната сфера. В съвременното общество са големи както поколенческите разлики, така и културните. Много хора, възпитани от комунизма, не познават механизмите, които движат съвременния свят. С други думи, преходът се оказва двоен: политически и цивилизационен, което, освен живеенето в модерна демокрация, предполага промяна на менталитета у хората.

Новата културна парадигма се свързва с преоценка на литературата и в частност на българския модернизъм. Това преосмисляне започва още през 80-години на XX век, когато млади български изследователи като Стоян Илиев, Цветанка Атанасова, Едвин Сугарев представят българския модернизъм като естествен процес, звено в нашата национална литература, което същевременно я европеизира.

Критическите изследвания, които сме анализирали в тази част на работата, започват с разглеждането на монографията на Тончо Жечев „Въведение в изучаването на новата българска литература“⁵⁵. Авторът прави уговорката, че понятията *модерни*, *модернизъм* и *модернистични*, отнасящи се до българската литература, се употребяват съвсем условно. Т. Жечев изтъква, че най-голямата роля, която изиграват модерните кръгове и направления в българската литература, се състои в откриването на нови културни хоризонти, съпоставени с европейската литература.

В този контекст Димитър Аврамов допълва, че модернизмът е едно изкуство, търсещо не българина в човека, а „човека в българина“, домогващо се до универсализъм

⁵⁴<https://liternet.bg/publish11/zevtimova/obuvki.htm>

⁵⁵Жечев, Т. Въведение в изучаването на новата българска литература. С., 1990.

както в съдържанието, така и във формата⁵⁶. С появата на модернизма се наблюдава преход от етноцентризъм към антропоцентризъм, което несъмнено води до жанрови, тематични и стилови промени в литературата.

В модернистичните търсения се променя статутът на *Човека* – у П. П. Славейков той не е единицата, която изразява колектива, а се интерпретира като културен герой; у П. Яворов се възприема като пронизан от двойственост, противоречия, страдание; у Д. Дебелянов е изпълнен с трагизъм, самота, отхвърленост и предопределеност, а у Гео Милев има не масов човек, а човек сред народа.

Приносно е изследването на Стоян Илиев „Блуждаеща естетика“⁵⁷, в което авторът разглежда идеята за изграждане на висококонравствена личност, която е обединяваща за П. П. Славейков и българските символисти. В символистичната естетика е защитено схващането, че съвременният поет не бива да *отразява* действителността, а да я *преработва*, да я *интерпретира* и да *подчертава* ролята на личността на твореца.

Позоваваме се и на „Своечуждият модернизъм“ (1993)⁵⁸ от Александър Йорданов, който стига до извода, че модернизмът има много имена, реализира се понякога чрез антитезни художествени стилове. Съществуването му има развоен смисъл, променяйки различни страни на цялостното литературно развитие. Модернизмът отразява взаимопроникването между битието на отделната личност и битието на художествения текст.

В публикуваната през 1995 г. монография „Символни полета в българската литература“⁵⁹ на Владимир Атанасов литературната класика е *четена* от нова гледна точка. За да илюстрира промяната на критическите нагласи към модернизма във времето, Вл. Атанасов прави съпоставително четене на художествени текстове и отбелязва, че да разполагаме мисленето си в символното поле *родно – чуждо*, означава в най-голяма степен да проявим предпочитание и разбиране, разчитайки на емпиричния опит от хронологичното представяне на литературната материя.

⁵⁶Аврамов, Д. Диалог между две изкуства. София, 1993.

⁵⁷Илиев, Ст. Блуждаеща естетика. Български символисти за символизма. София, Издателство на БАН, 1992.

⁵⁸Йорданов, Ал. Своечуждият модернизъм. София, 1993.

⁵⁹Атанасов, Вл. Символни полета в българската литература. София, 1995.

Атанасов показва как модернистите в своите произведения уреждат отношенията между личността на Поета и Универсума.⁶⁰ Може да обобщим, че в книгата „Символни полета в българската литература“ е представено ядрото на българския модернизъм – от Пенчо Славейков до Гео Милев, свързано и със значимите социокултурни явления в обществото. Природата, обществото и индивидът са трите концепта, през които е разгледано творчеството не само на творците модернисти, но и на представителите на реалистичната традиция – Любен Каравелов и Иван Вазов.

В работата са проследени и нови стойностни интерпретации на българския литературен модернизъм като монографията „Българският модернизъм: моделирането на Аза“⁶¹ от Бойко Пенчев. В нея авторът отбелязва, че „моделирането на Аза“ е теоретичната призма, през която се разглеждат автори като Пенчо Славейков, Чавдар Мутафов, Яворов и Гео Милев.

Обърнали сме внимание как битува модернизмът в изследването „История на българската литература“⁶² от Светлозар Игов. През погледа на Игов Пенчо Славейков е „вождът на модерната българска литература“. Началото на ХХ в., е преломно време в развитието на българската култура и литература. Тази нова литературна насока най-цялостно е художествено изразена и естетически осъзната от П. Славейков и формирования около него кръг „Мисъл“.

Книгата „Българската литература ХХ век“⁶³ от Валери Стефанов допринася за преосмислянето на българския модернизъм. При анализа на явлението Валери Стефанов въвежда три смислови процедури, свързани с обезсилването на външното: *дистанциране, прибулване, умора, четени* през творчеството на Николай Лилиев.

Ключов за разбирането на символизма е трудът на Добрин Добрев – „Символите в творчеството на българските символисти“⁶⁴, в който са анализира символните полета в творчеството на Яворов, Траянов, Лилиев, Дебелянов, Ясенов, Попдимитров, Л. Стоянов.

В дисертационния труд сме включили и изследването на Адриана Дамянова „Херменевтика, деконструкция, конструктивизъм в образованието по литература в

⁶⁰Пак там, с. 111.

⁶¹Пенчев, Б. Българският модернизъм: моделирането на Аза. София, 2003.

⁶²Игов, Св. История на българската литература. София, 2010.

⁶³Стефанов, В. Българска литература ХХ век. Дванадесет сюжета. София, 2003.

⁶⁴Добрев, Д. Символите в творчеството на българските символисти. София, 2000.

средното училище⁶⁵, разглеждащо различията и сходствата, откритите полемики и скритите съвпадения между различни на пръв поглед теоретико-философски парадигми като херменевтиката, деконструкцията и конструктивизма като модели за мислене и методологии за четене на литературата.

Монографията предлага три проекта за конструктивистки дизайн – „Родната реч“ на Иван Вазов, „Да се завърнеш в бащината къща“ на Дебелянов и „Септември“ на Гео Милев. Авторката разкрива методическия потенциал на този тип дизайн на учене, базиран върху херменевтиката и деконструкцията.

През епохата след 1989 г. се появява и „Кратък речник на литературните и лингвистичните термини“ на Амелия Личева и Гергана Дачева⁶⁶. В речника се проследява появата на модернизма в европейската литература, очертават се разликите му с модерността и по достъпен и същевременно точен начин се представят неговите особености. Акцентира се върху модернистичния език и присъствието на манифести, в които модернистите заявяват своите амбициозни идеи и намерения. Припомня се, че модернизмът разрушава традициите и се превръща в „традиция на новото“.

На базата на направения анализ сме извели следните **изводи**,отнасящи се до критическото четене във времето след 1989 г.:

1. Периодът се характеризира с преосмисляне на явлението български литературен модернизъм. Отбелязва се, че на твореца е присъдена нелеката задача да въплъти в универсални форми общочовешки чувства.

2. Една част от изследователите на модернизма творят както през епохата на тоталитаризма, така и след промените от 1989 г. Това са учените, които първи отричат декадентското в него, възприемайки го като естествено явление в българската литература и култура.

3. Изследователите отчитат, че модерното изкуство води към антропоцентризъм и променя статута на човека.

⁶⁵Дамянова, А. Херменевтика, деконструкция, конструктивизъм в образованието по литература в средното училище. София, 2012, с. 17.

⁶⁶Личева, А., Дачева, Г. Кратък речник на литературните и лингвистичните термини. София, 2012, с. 145-147.

4. Българският модернизъм не се разглежда като привнесена мода, а като закономерен литературен процес. Нещо повече, откриват се общи културни концепти както у реалистите, така и у модернистите.

5. Предлага се сравнително четене на художествените текстове и се очертава поетиката на символизма.

6. Отбелязва се, че краят на модернизма идва с ерата на масмедииите, новите комуникации и консуматорското общество.

Втората част на последната подглава, *Българският литературен модернизъм след 10.XI. 1989 г. до наши дни – образователно четене*, прави анализ на учебните помагала в епохата на демократичните промени. Започваме с критически анализ на учебната практика, позовавайки се на статия на Владимир Атанасов, който прави сравнение между методиките на преподаване в тоталитарната държава и 20 години по-късно в демократична България. Според автора в средата на 80-години настъпва момент на обновление на теоретичните опори на образованието и на понятийния апарат. Ученикът е „реабилитиран“ в открита и диалогична образователна функция, а също така са модернизирани знанието, интерпретацията, методиките, културният контекст, а с това и самият учител.⁶⁷

В статията си М. Герджикова⁶⁸ отбелязва нерелавантност на научния и методическия апарат, тъй като културноисторическият контекст е сменен, но голяма част от учениците учат по учебници, издадени през 70-те години. И все пак авторката пише, че през 90-те години наличието на четири различни учебници е нещо необичайно, но необходимо за преодоляването на единствения прочит на литературата.

След прегледа на критическите статии, посветени на учебните помагала, разглеждаме присъствието на поетите модернисти в учебниците по литература. През 1990 г. е отпечатан **Учебник по литература за 10 клас**⁶⁹, дело на авторски колектив от

⁶⁷Атанасов, Вл.Методиката на литературното образование двадесет години по-късно.Електронно списание *LiterNet*, 07.03.2010, № 3 (124)<<http://liternet.bg/publish/bel/09-6.htm>>.

⁶⁸Герджикова, М. За учебниците по литература в средното образование. Електронно списание, *LiterNet*, 29.11.2001, № 11 (24)<<https://liternet.bg/publish2/mgerdzhikova/uchebnici.htm>>

⁶⁹Цанева, М., Карамфилов, Е., Жечев, Т., Игов, Св., Коларов, Ст., Цветков, И., Гьорова, С. Учебник по литература за 10. клас на ЕСПУ. София, 1990.

безспорни литературни критици като Милена Цанева, Тончо Жечев, Светлозар Игов. Освен творчеството на Пенчо Славейков и Пейо Яворов са представени и Димитър Бояджиев, Теодор Траянов, Хр. Ясенов, Н. Лилиев. В помагалото са анализирани причините за формирането на българския символизъм.

Учебникът по литература за 10. клас⁷⁰ на издателство „Просвета“ от 1996 г. проследява развитието на българския модернизъм през първия и втория етап. В обзорния урок „Развитие на българския модернизъм“ Тончо Жечев изтъква, че модерно не може да бъде синоним нито на съвременно, както често се мисли в редица европейски литератури, нито на декаданс, както е в края на деветнадесети век, нито на авангард и литературен авангардизъм, както започва да се утвърждава в началото ХХ век.

Заслужава внимание и **Учебникът по литература за 11. клас** (1996)⁷¹, защото по релевантен път са очертани модернистичните търсения в поезията и прозата. Подчертава се, че една от най-ярките прояви на новите модернистични търсения през 20-те години е българският експресионизъм. Името на Атанас Далчев се свързва с естетическия контекст на кръга „Стрелец“.

Учебниците за 11. и 12. клас на издателство „Кръгозор“ от 2002 г. изясняват значителна част от понятията, свързани с българския модернизъм. Автори на учебника за 11. клас⁷² са Вл. Атанасов и Добрин Добрев. Представени са поети и писатели като Христо Ботев, Иван Вазов, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Елин Пелин, Димчо Дебелянов, които са задължителни в учебната програма. Д-р Кръстю Кръстев, Петко Тодоров, Кирил Христов, Теодор Траянов и Николай Лилиев са предназначени за профилирано обучение.

⁷⁰Цанева, М., Карамфилов, Е., Жечев, Т., Игов, Св. Литература за 10. клас на средното общообразователно училище. София, 1996, второ преработено издание.

⁷¹Жечев, Т., М. Цанева, Й. Каменов, С. Гьорова, Д. Кирков, З. Чолаков. Литература 11. Клас. София, 1996.

⁷²Атанасов, Вл., Добрев, Д. Литература за 11. клас. София, 2002. Заглавието на уводния урок е формулирано оригинално: „От Хилендар до Демирхисар“. В този уведен урок е очертана литературата от 70-те години на ХІХ в. до Първата световна война.

В урочната статия *Кръгът „Мисъл“*⁷³ (Вл. Атанасов) се изтъква, че авторите от литературения кръг възприемат идеята, че изкуството е автономна област от живота и следва да бъде освободено от пошлостта на всекидневието.

Учебникът по литература на издателство „Анубис“⁷⁴ от 2002 г. също заема важно място при осмислянето на българския литературен модернизъм. В уводната статия „Българската литература и пътищата на нейното модернизиране“ е проследен процесът на модернизация на българската литература, след което следва анализ на поетите модернисти и на символистичната естетика.

Учебникът по литература за 11. клас на издателство БУЛВЕСТ⁷⁵ по релевантен начин изяснява българския литературен модернизъм. Теоретичният урок върху индивидуализма е подготвен от Мариела Петрова. В него авторката очертава програмните схващания на българските индивидуалисти: отказ от пряка връзка между литературата и социалната проблематика; синтез на новото светоусещане и народната песенна традиция; отхвърляне на *старите*; нова позиция на твореца; европеизиране на литературата и т.н.

Разгледано е значението на кръга „Мисъл“ в развитието на модернизма, естетическият конфликт *млади – стари*, представена е идейно-философската платформа на кръга. Делото на д-р К. Кръстев и П. Ю. Тодоров са предвидени за профилираща подготовка. Като представители на българския индивидуализъм са включени П. П. Славейков и П. К. Яворов. Яворов същевременно е осмислен като предтеча и пръв представител на символизма в урока „Яворовите визии за човека и света“. Като символисти са възприети още и Т. Траянов, Д. Бояджиев, Н. Лилиев, Д. Дебелянов.

През този период се появяват и специализирани речници за ученици, посветени на литературна терминология. Такива са „Речник на литературните термини“⁷⁶ на Тодор

⁷³Пак там: „Фолклорните стилизации стават знак за отношението на твореца към възможностите на „древното“ и „модерното“ да се слоят. Между тях пулсират вечните движения на човешкия дух. „Идилите“ на Петко Тодоров, стихотворенията на Пенчо Славейков от „Епически песни“, артистичните вариации на Яворов като „Павлета Делия и Павлетица млада“ или неподражаемите „Хайдушки песни“ представляват конкретен израз на разбирането за всеобщата сплотеност на човешкия дух, у когото страдание, любов, копнеж по „другий бряг“ са знаци на вечен живот.“ (с. 149)

⁷⁴Стефанов, В., Панов, А. Литература за 11. клас. София, 2002.

⁷⁵Герджикова, М., Кръстева, И., Петрова, М., Котева, В., Костадинова, Е., Георгиева, С. Литература 11. клас. София, 2000, 2008.

⁷⁶Беров, Т. Речник на литературните термини. Варна, 1995.

Беров и „Речник на понятията и литературните термини в обучението по литература (9. – 12. клас)“⁷⁷ на Мария Герджикова, Олга Попова и Илиана Кръстева.

На базата на анализа на учебниците и учебните помагала можем да направим следните **изводи**:

1. През първите години от разглеждания период учениците учат по учебниците отпреди 10.XI. 1989 г. Преодоляването на идейността и догматизма е оставено в ръцете на учителите. С времето се появяват няколко одобрени от МОН учебници на различни авторски колективи, между които учителите могат да избират. Преодолява се налаганата с години идейност. Има трайна тенденция учител и ученик да бъдат партньори в учебния процес.

2. Биографичните сведения се представят в повтарящи се рубрики. Този мнемонически похват цели по-трайно запаметяване на получените знания, тъй като паметовите процеси се управляват с повторение. (напр. в **Учебник по литература за 11. клас на издателство БУЛВЕСТ**).

3. За разлика от предходния период на учениците се дават повече теоретиколитературни знания, отколкото историческолитературни. Напр. в **Учебник по литература за 10. клас на издателство Просвета** се внушава идеята как модерните от „Мисъл“ рушат една традиция, но създават нова. С други думи, модернизмът вече е традиция. Набляга се на интертекстуалността (напр. урочната статия *Кръгът „Мисъл“ Литература за 11 клас от 2002 г. на изд. „Кръгзор“*).

4. Същият учебник конструира нов методически апарат, в който портретът, интерпретацията, въпросите и задачите към текстовете разширяват възможностите за разбиране и полагане на авторите в коректно дефинирани и обяснени естетически контексти. .

4. Сред учебните помагала по литература се появяват речници на литературните термини и понятия, които улесняват учениците при усвояването на понятийния апарат и метаезика на литературата.

⁷⁷Герджикова, М., Попова, О., Кръстева, И. Речник на понятията и литературните термини в обучението по литература (9. – 12. клас). София, 2015.

II.3. Третата глава от дисертационния труд, *Ключови модернистични образи в образователното четене и разработки на уроци*, представя примерни анализи и разработки на уроци по темата на дисертацията. Включени са три смислови ядра, съдържащи анализи със съответните към тях разработки на уроци.

Първото смислово ядро е *Творецът*, включващо Пенчо Славейков („Поет”, „Сis moll”, „Ралица”), Пейо Яворов („Калиопа”, „Песен на песента ми”, „Две души”).

В анализа се посочва как в битието на твореца се съчетават трагизъм и оптимизъм. Страданието не сломява духа му, а го изгражда. Страданието е носител на континуума, то надхвърля тленното и мигновеното, надмогва временното, за да се имплицира в същността на живота. За Пенчо Славейков творецът е посредник между земното и небесното, своеобразен медиатор.

У Яворов човешката природа е противоречива, непознаваема, ситуирана в топоса на страданието, извън небесното и земното, но и съдържаща се в тях. Модернистичният образ на твореца е изграден най-пълно в „Песен на песента ми“ – в духа на символистичната естетика при твореца се завръща песента, която никога не го е напускала, създаденото има смисъл и значение не за друг, а за своя създател. Именно в такъв литературен контекст може да се положи урочният анализ на Славейковите и Яворовите творби на тема: **Творецът**.

Следва разработка на урока – *Образът на твореца в творчеството на Пенчо Славейков („Поет“), Яворов („Песен на песента ми“) и Димчо Дебелянов („Скрити вопли“ и „На Пенчо Славейков“)*.

Въведена е темата за образа на твореца в творчеството на Славейков, Яворов и Дебелянов. В хода на урока се представят конкретни техни произведения – „Поет“ (Славейков), „Песен на песента ми“ (Яворов), „Скрити вопли“ и „На Пенчо Славейков“ (Дебелянов), чрез които по различен начин е осмислена мисията на твореца. У Славейков мисията на твореца е видяна като служене на висш идеал. У Яворов творецът е раздвоен между ангелското и демоничното. У Дебелянов творецът се свързва с идеята за невъзможното завръщане.

На базата на знанията за Вазов учениците свързват темата за твореца и с реалистичната традиция. Модерният творец обаче за разлика от твореца в реалистичната

традиция се превръща в основна фигура, в опозиция на тълпата. Неговият образ е тълкуван като воин, жрец, борец, скитник, страдалец.

Второто смислово ядро – *Човекът и светът*, включва Пейо Яворов („Градушка“, „Арменци“, „Две хубави очи“) – Димчо Дебелянов („Черна песен“, „Сиротна песен“, „Легенда за разблудната царкиня“).

Поемата „Градушка“ е основана изцяло върху мотива за страданието, изразено в неговата крайност, където умира последната опора на човека в света – надеждата. Поемата е изградена от шест части, разгърнати като лирическа изповед за надеждата.

В елегията „Арменци“ също както в поемата „Градушка“ житейски конкретното се преплита с философските прозрения. Съдбата на арменските бежанци кореспондира с митологията. „Изгнаниците клетки“ се асоциират с библейските вечни скитници. И едните, и другите са несретни, бедни, голи, те са несвоите, отритнатите, бездомните, чуждите. Техни спътници са песните, сълзите и пианството.

По оригинален начин поетът изразява противоречивата диалектична връзка между света и човека. Арменците са представени чрез трагично противоречие: *отломка нищоожна – винаги храбър народ мъченик, жертва – подвиг чутовно велик*.

„Черна песен“ и „Сиротна песен“ рамкират поезията на Димчо Дебелянов. Драматизмът на двойствеността в „Черна песен“ отстъпва на хармоничното единение на духа, постигнато в процеса на личностното помъдряване в „Сиротна песен“. Двете творби маркират духовното движение от отчуждение и бунт към умиротворяване .

„Легенда за разблудната царкиня“, излязла в първия брой на списание „Звено“ (1914), се нарежда сред образците на модернизма в българската литература. Още първата част на поемата съдържа множество от устойчивите символи, които са код за осмислянето на творбата. Нейното изучаване би могло да бъде част от интертекстуален анализ на всички споменати в тази разработка творби на Яворов и Дебелянов.

Следва разработка на урок *Човекът и светът творчеството на Пейо Яворов и Димчо Дебелянов*.

Урокът е изграден върху темата за човека и света, ключова за творчеството на Пейо Яворов и Димчо Дебелянов. И двамата автори осмислят корелацията човек – свят. У Яворов тази семантична опозиция е видяна в други опозиции: добро – зло, надежда –

безнадеждност, сила – безсилие, ангелско – демонично. У Дебелянов опозицията човек – свят се осъществява чрез бинарните двойки: съзидание – рушене, раздвоение – смирение, безутешност – утеха, невинност – грях.

Избраната тема е една от вечните теми в литературата и културата. Човекът в Яворовото творчество е видян като страдалец („Градушка“), изгнаник („Арменци“). Яворовият свят е свят на зло („Градушка“), свят на изгубен идеал („Арменци“), Човекът в Дебеляновото творчество е описан като създаващ и рушащ („Черна песен“), умиротворен („Сиротна песен“), загубен, но и просветлен („Легенда за разблудната царкиня“).

Третото смислово ядро – *Човекът и изгубеният рай* – включва Яворов („Заточеници“) и Гео Милев („Септември“).

В анализа разглеждаме родината, природата, човека и пътуването, за да стигнем до заключението, че Яворовият текст въвежда идеята за изгубения рай, а Гео-Милевият – за рая на земята. И у двамата автори животът минава под знака на страданието.

Елегията „Заточеници“, публикувана за първи път в списание „Мисъл“ през 1902 г., се свързва с определени исторически събития. За възприемането на тази творба е необходимо уместно поставяне на историческия контекст. Посветилите се на националния идеал българи организират Горноджумайското въстание (1902), Солунските атентати (1903) и Илинденско-Преображенското въстание от същата година. През април 1903 г. група млади родолюбци подпалват френския параход „Гвадалкивир“ в Солунското пристанище, взривяват сградата на „Банк Отоман“ и извършват още няколко терористични акта. Във връзка с тези факти властите заточават в Мала Азия 40 македонски българи, участници в Солунските атентати.

Поемата „Септември“ е отпечатана за пръв път в книжка 7 – 8 на списание „Пламяк“. Както заглавието, така и времето на поява я свързват с избухването и кървавото потушаване на Септемврийското въстание през 1923 г.

Можем да заключим, че и елегията „Заточеници“, и поемата „Септември“ се свързват с определени исторически събития. И в двата текста отеква мотивът за родината, която изчезва от погледа на заточениците и не съответства с идеалите на въстаналия народ в „Септември“. Раздялата с родината в „Заточеници“ е принудителна и необратима. Владее душевна, почти физическа болка, скръб, безнадеждност и отчаяние. Елегичното чувство се допълва и от разминаването между идеала на заточениците – да умрат за

свободна България, и реалността тази мечта да угасне в страдалческо изгнание. Родината чезне в *мъгли далеко*, защото губейки Отечеството си, една сакрална територия, заточениците губят духовните си устои и стават ниции, чужди. Родината е раят, който заточениците изгубват.

Образът на заточениците е обобщен, а народът в „Септември” е представен в духа на експресионизма: „уродливи, сакати, космати, изподрани, диви, гневни...” Но в своя път те се превръщат в едно цяло – НАРОД. Над всички се извисява величавата фигура на поп Андрей. Такъв открояващ се образ в „Заточеници” липсва.

Дълго време в образователната памет „Заточеници” се свързва преди всичко с патриотичната проблематика, но от 90-те години на ХХ нататък произведението се разглежда и като модернистична творба. Поемата „Септември” е авангардна творба, представяща третия етап от българския модернизъм – експресионизма. Зад експресионистичната стилистика се разчитат символните полета от българската литература. С оглед на направения анализ предлагаме проблемно изучаване на двете творби – интертекстуален анализ на тема: **Човекът и изгубеният рай.**

Следва разработка на урок на тема *Човекът и изгубеният рай* в творчеството на Яворов и Гео Милев.

Учениците са въведени в темата за изгубения рай и рая на земята, разгледана в две знакови творби в българското културно пространство. В хода на урока се обяснява, че Яворов изгражда представата за изгубения рай, а Гео Милев за земния рай. Пътуването в елегията „Заточеници“ започва по залез и завършва в дебрите на нощта. В поемата „Септември“ човекът извървява метафоричния път от нощта до утрото. Тоест – хроносът следва своята цикличност.

В „Заточеници“ може да бъде проследен мотивът за безнадеждността в картината на безбрежното море, в което няма път. В „Септември“ е развит мотивът за надеждата – утрото и зората са символи на раждането, силите на светлината преборват силите на мрака.

И „Заточеници“, и „Септември“ съдържат множество семантични опозиции, които са структуроопределящи в изграждането им: родно – неродно, свое – чуждо, божествено – демонично, дом – път, рай – ад, а също и символи като божия храм, телеграфния стълб, палачът, Балкана, небето, Христовият кръст. И същевременно във

всички тези детайли разпознаваме устойчиви универсалии, които откриваме още в творчеството на Ботев и Вазов.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

III.1. Изводи

Българският литературен модернизъм, разгледан през културните прочити и модели на образователно четене, в този труд се разработва от методическа гледна точка. Именно в този проблематичен контекст се решават всички задачи и се изяснява същността и поетиката на българския модернизъм, влиянията и въздействията на естетическата традиция и социокултурната среда в България. Изследването очертава теоретичните и практическите рамки за преподаване на литературния модернизъм в средното училище днес и представя работещи и атрактивни съвременни методически варианти на уроци.

Предлагат се начини за оптимизиране на преподаването на литературното явление български литературен модернизъм чрез изграждането на нов методически дизайн. Посредством анализ на критическото и образователното четене на българския литературен модернизъм се очертават ключовите модернистични образи, които мотивират съвременен модел за прочит на българския литературен модернизъм в средното училище. В заключение ще открием изводите, до които достигнахме, очертавайки критическия и образователен аспект на явлението български литературен модернизъм. В този последен фрагмент от изследването сме длъжни да уточним, че няма да дадем готови отговори и стратегии как да осмисляме понятието.

Предложеният модел с примерни анализи и методически разработки в трета глава може да бъде допълван. Според нас модернизмът е пресечна точка в критическото и образователното четене на българската литература. Известните литературни критици както някога, така и днес пишат учебниците по литература. Образователният прочит има приложен характер – есенциализира концепцията от критическото четене, за да научи някого на нещо, но когато анализирахме учебниците по литература, установихме, че литературата се случва в училищните програми и в учебното съдържание по литература. Българският литературен модернизъм е свързан със социокултурните условия в страната. Пътят от Княжество през Царство, Народна република, Парламентарна република, а напоследък и държава член на ЕС намира отражение и в критическите прочити, и в подбора и представянето на учебното съдържание по литература. Учебните програми понякога са скептични по отношение на подбора на авторите.

Ш.2. Научни приноси на дисертационното изследване

- В дисертацията по специфичен начин е изяснен концептът *български литературен модернизъм*, като е положен в семантичните полета на критическите и образователните прочити.
- Направен е преглед и анализ на критическата литература за българския литературен модернизъм от началото на ХХ в. до началото на ХХІв. от гледна точка на възможностите за осъвременяване и оптимизиране на преподаването в българските училища.
- Обработени са със средствата на историческия филологизъм огромен брой оригинални източници с учебно съдържание по литература от края на ХІХ до началото на ХХІв., като е извлечена информация за образователните прочити на произведенията на българските модернисти.
- Дадени са мотивирани изводи за връзката между критичните и образователните прочити на българския литературен модернизъм, като е доказана връзката между тях и цялостния политически, идеологически и културен контекст в развитието на България през три епохи.
- По нов начин са представени ключовите модернистични образи на твореца и човека в съотнасяне със света на родното и чуждото, традиционното и новото, като теоретичното им осмисляне е обвързано с конкретни изучавани произведения на П. П. Славейков, П. Яворов, Д. Дебелянов и Г. Милев.
 - В изследването съществен практикоприложен принос имат методическите разработки на урочни единици за ключовите модернистични образи, които са авторови разработки с евристична и образователна стойност и могат да бъдат използвани в съвременната преподавателска дейност.

IV. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

IV.1. Критическа литература на български език

Аврамов, Д., Естетика на модерното изкуство. София, 1969.

Аврамов, Д. Диалог между две изкуства. София, 1993.

Андрейчин, Ив. Из нов път (Литературен манифест). // *Критическото наследство на българския модернизъм*. Т. I, София, 2009, с. 123.

Атанасов, Вл. Символни полета в българската литература. София, 1995.

Атанасов, Вл. Методиката на литературното образование двадесет години по-късно. *Електронно списание LiterNet*, 07.03.2010, № 3 (124) <<http://litenet.bg/publish/bel/09-6.htm>>.

Атанасова, Ц. Художникът като критик. // *Критическото наследство на българския модернизъм. Как го четем сега*. Т. IV. София, 2011. с. 7-48.

Бенбасат, А. Цензурата върху книгата. *Електронно списание LiterNet*, 19.03.2005 <https://litenet.bg/publish14/a_benbasat/cenzurata.htm>

Богданов, Б. Текст, говорене и разбиране. Есета. Пловдив, 2014, с.101.

Веселинов, Д., Ангелова, А. Речник на френските думи в българския език. Т. 4. София, 2016. с. 202-204.

Василев, В. Поети на смирението. // *Златорог*, 1936, 9–10.

Василев, М. Въведение в историята на литературната наука. Учебник за студентите от Югозападния университет Неофит Рилски – Благоевград. Ч. 2. Благоевград, 1992.

Георгиев, Г., Джамбазки, Хр., Ницолов, Л. Спасов, С. Речник на литературните термини. София, 1968. 1969, 1973, 1978, 1980.

Георгиев, Н. Раздвоеният и единният Яворов. // *Яворов – раздвоеният и единният*. София, 1980.

Герджикова, М. За учебниците по литература в средното образование. Електронно списание, *LiterNet*, 29.11.2001, № 11 (24) <<https://litenet.bg/publish2/mgerdzhikova/uchebnici.htm>>

- Дамянова, А. Херменевтика, деконструкция, конструктивизъм в образованието по литература в средното училище. София, 2012, с. 17.
- Джеймисън, Фр. Единствена модерност. София, 2005, с. 103.
- Добрев, Д. Символите в творчеството на българските символисти. София, 2000.
- Ефтимов, Й. Поетика на съгласието и несъгласието. София, 2013.
- Жечев, Т. Въведение в изучаването на новата българска литература. София, 1990.
- Зарев, П. Панорама на българската литература. Т. 5. София, 1976, с. 62.
- Игов, Св. История на българската литература. София, 1990.
- Илиев, С. Пътищата на българските символисти. София, 1981.
- Илиев, Ст. Блуждаеща естетика. Български символисти за символизма. София, Издателство на БАН, 1992.
- Йорданов, Ал. Своечуждият модернизъм. София, 1993.
- Кирова, М. Българска литература от Освобождението до Първата световна война. София, 2018. с. 17.
- Кръстев, К. За тенденциите и тенденциозната литература. // *Култура и критика. Ч. II: Електронно списание LiterNet*, 2002 <<https://litenet.bg/publish5/d-rkkrystev/tendenciata.htm>>.
- Кръстев, К. Млади и стари. Критически очерки върху днешната българска литература. // *Словото*, 1999-2021, <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=308&WorkID=11390&Level=1>>.
- Кьорчев, Д. Тъгите ни. *Електронно списание LiterNet*, 2002 <<https://litenet.bg/publish5/dkiorchev/tygite.htm>>.
- Ликова, Р. Проблеми на българския символизъм, София, 1985.
- Личева, А., Дачева, Г. Кратък речник на литературните и лингвистичните термини. София, 2012, с. 145-147.
- Лотман, Ю. Поетика. Типология на културата. София, 1990.
- Милев, Г. Антология на българската поезия. София, 1969.
- Неделчев, М. Личности на българската литература. София, 1999, с. 83.
- Пенчев, Б. Българският модернизъм: моделирането на Аза. София, 2003. София, 2003.
- Стефанов, В. Панов, А. Литература за 12. клас. София, 2012, с. 91–92.

Радинска, В. Димчо Дебелянов и Повелителят на вълците. София, 2012, с. 66.

Славейков, П. Р. Книгите и вестницитеиматдуша. <<https://www.razberi.info>>

Стефанов, В. Българска литература ХХ век. Дванадесет сюжета.

Сугарев, Е. Българският експресионизъм. София, 1988, с. 4.

Сугарев, Е. За природата на модернизма. *Годишник на департамент „Нова българистика“ на Нов български университет* 2015- 2016, <http://ebox.nbu.bg/novabalgaristika15/view_lesson.php?id=12>

Фаулър, Р. Речник на съвременните литературни термини. София, 1993.

Яус, Х. Исторически опит и литературна херменевтика. София, 1998, с. 288.

Янев, В. Минало (не)забравимо (Ново въведение в социалистическия реализъм) *Електронно списание LiterNet*, 07.10.2004<https://litenet.bg/publish13/v_ianev/minalo.htm>

IV.2. Критическа литература на чужд език

Allen, V. Understanding the Cultural Context. // *The Modern Language Journal*, 1969, 53, pp. 324 – 326.

Childs, P.Modernism. 2019 – 2020. <<https://www.studocu.com/it/document/universita-degli-studi-di-napoli-lorientale/letteratura-inglese-iii/riassunti/modernism-peter-childs/8709445/view>>

Fauré, A.Le modernisme. 08/11/2007 <<http://cle.ens-lyon.fr/anglais/litterature/les-dossiers-transversaux/theories-litteraires/le-modernisme>>

Jaus, H.R.Modernity and Literary Tradition. 2005<<https://www.lit.auth.gr/sites/default/files>>.

Losada, J. M.Modernisme: Questions de théorie.// *Thélème. Revista Complutense de Estudios Franceses*. Madrid 2005, 20, pp. 149-162.

IV.3. Методическа литература

Ангелов, Б. Кратка теория на прозата и поезията за II клас на мъжките и девически гимназии. Пловдив, 1906.

Ангелов, Б. Кратка теория на прозата и поезията за II клас на мъжките и девически гимназии. Пловдив, 1912.

Ангелов, Б. Христоматия за I гимназиален клас, второ преработено издание. Пловдив, 1919.

Атанасов, Вл., Добрев, Д. Литература за 11. клас. София, 2002.

Беров, Т. Речник на литературните термини. Варна, 1995.

Велчев, В., Симеон, Р., Цанев, Г. Стоянов, С. Христоматия по български език и литература за X клас на общообразователните училища. София, 1952.

Герджикова, М., Кръстева, И., Петрова, М., Котева, В., Костадинова, Е., Георгиева, С. Литература 11. клас. София, 2000, 2008.

Герджикова, М., Попова, О., Кръстева, И. Речник на понятията и литературните термини в обучението по литература (9. – 12. клас). София, 2015.

Дорев, И. Христоматия за втори клас. София, 1911.

Дорев, И. Христоматия със стилистика за IV клас на реалните училища. София, 1922.

Жечев, Т., М. Цанева, Й. Каменов, С. Гьорова, Д. Кирков, З. Чолаков. Литература 11. клас. София, 1996.

Мирчев, Д. Учебник по литература за осми клас. Плевен, 1922.

Николов, М., Георгиев, Е., Цанев, Г., Минков, Цв. Български език и литература за VII клас на гимназиите. София, 1945.

Пеев, И. Христоматия за втори клас. Пловдив, 1905.

Тодорова, З., Димитрова, Н. Димова, Б. Христоматия. Учебник за седмична средна политехническа училища. София, 1960.

Тодорова, З., Н. Димитрова, Б. Димова. Христоматия учебник за седми клас на общообразователните и трудово-политехнически училища, София, 1967.

Хаджов, Ив. Методика на обучението по български език (бележки). София, 1941.

Цанева, М., Карамфилов, Е., Жечев, Т., Игов, Св., Коларов, Ст., Цветков, И., Гьорова, С. Учебник по литература за 10. клас на ЕСПУ. София, 1990.

Цанева, М., Карамфилов, Е., Жечев, Т., Игов, Св. Литература за 10. клас на средното общообразователно училище. София, 1996.

Церов, Ив. П. Христоматия по българска литература в две части: устна и писмена българска словесност. Варна, 1901.

V.Списък на научните публикации по темата на дисертационния труд

1. Културни контексти на българския модернизъм през 20-те и 30-те години на XX-и век. *Български език и литература*. Кн. 6. 2015. с. 633 – 641. ISSN 1314–8516 (Online), ISSN 0323–9519 (Print) <https://bel.azbuki.bg/bulgarian/bel/bel062015/>

2. *Заточеници и Септември* – контексти и модели на четене. В: Костова-Панайотова. *Научният Еверест – мечта или реалност*. Благоевград: Авангард Прима. с.133 – 135. ISBN-13: 978-619-160-477-7. <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=411124>

3. *Нечиста сила* в канона на модернизма. Дзяло – е-списание в областта на хуманитаристиката за българистични изследвания в периода X – XXI век. ISSN 1314-9067. http://www.abcdar.com/magazine_XIX.php